

DOBA KAMENNÁ

PRVÉ STOPY ŽIVOTA OKOLO SLOVENSKEJ BRÁNY

Pri Tlmačoch, Kozárovciach, Psiaroch a Svätom Beňadiku končí tekovská rovina a cesta sa uberá do hornatejších oblastí. Cesta ako dobrá sestra sa drží za ruku s Hronom. Na jeho pravom brehu Kozárovej skale, sa oproti nej na opačnom brehu vypína Tlmačská skala. A práve tu začína Hronská brána, ktorá neskoršie dostala názov SLOVENSKÁ BRÁNA, a tento názov používame až dodnes. Život na obidvoch stranách Hrona zaznamenávame už od doby kamennej. S pribúdajúcimi storočiami sa význam Slovenskej brány čoraz viac zväčšoval, a to pre jej jedinečnú a strategickú polohu. Na obidvoch stranách Hrona naši predkovia vybuďovali početné sídliská, hradiská, ktorých úlohou bolo brániť vstup na stredné Slovensko, k bohatým rudným ložiskám. Obyvatelia týchto sídlisk a hradisk mali dobrý výhľad na juh, odkiaľ sa mohol blížiť nepriateľ. Vyvýšené brehy Hrona boli prirodzeným ochrancom prvých obyvateľov Slovenskej brány. Preto celá oblasť dolného Hrona, od jeho vstupu do roviny pri Svätom Beňadiku, až po jeho vtok do Dunaja pri Štúrove, bolo takmer jedno súvislé sídlisko. Jeho terasy poskytovali dobré podmienky pre budovanie prehistorických osád. Hron bol prirodzenou ochranou, ale je nevyčerpatelným zdrojom obživy. Ani jedna slovenská rieka nemala na svojich brehoch toľko opevnení ako Hron, a to ani počtom a ani mohutnosťou. Údolie Hrona od Svätého Beňadika až po vtok do Dunaja, patrí z archeologického hľadiska k najbohatším krajom Slovenska.

STARŠIA DOBA KAMENNÁ – PALEOLIT

Najstaršie stopy po osídlení Slovenskej brány siahajú do obdobia staršej doby kamennej – paleolitu. (55 000 – 35 000 rokov pr. K.) Takto staré osídlenie bolo zistené v ČARADICIACH a v KOZÁROVCIACH. Dokladajú to štiepané kamenné nástroje a nález kamenného listového hrotu z ČAJKOVA. Štiepané kamenné nástroje sa našli v HRONSKÝCH KLAČANOCH, MALÝCH KOZMÁLOVCIACH, STAROM TEKOVE. Ale máme doložené aj nález mamutích klov v ČAJKOVE a v RYBNÍKU. Z toho vyplýva, že svoje táborská tu mali lovci mamutov, ktorí na našom území žili pre 23 000 rokmi. Sídlili prevažne na vyvýšených miestach, odkiaľ mohli dobre sledovať pohyby mamutích stád v údolí Hrona.

MLADŠIA DOBA KAMENNÁ – NEOLIT

V mladšej dobe kamennej – neolite (5 500 – 3 800 rokov pr. K.) máme v priestore Slovenskej brány zistených 18 lokalít. Jedna polovica z nich sa nachádza na pravom brehu a druhá na ľavom brehu Hrona. Boli tu vykopané črepy lineárnej keramiky železovskej skupiny na obidvoch terasách a aj na vyvýšených miestach, ako sú TLMÁČE a RYBNÍK. Najstaršie neolitické osídlenie reprezentuje sídlisko so starou lineárnou keramikou v KOZÁROVCIACH, ktoré ležia priamo v koridore Slovenskej brány. Z neolitických sídlisk je potrebné spomenúť sídlisko v RYBNÍKU. Nachádza sa na brehu Hrona v nadmorskej výške 176,8 m. Táto nadmorská výška je takmer rovnaká s výškou hladiny, ktorú má dnes breh Hrona pri Tlmačoch. Možno predpokladať, že príčinou zániku tejto osady bola povodeň, pretože aj dnes sa v Rybníku ako minimálna bezpečná hranica pred hroziacimi povodňami ukazuje nadmorská výška 180 m. n. m. Z ďalších neolitických sídlisk je potrebné spomenúť sídliská v ČAJKOVE a v NOVOM TEKOVE. Ako výsledok kontaktu našich predkov obývajúcich brehy Hrona možno považovať nález 5 obsidiánových čepelí z TLMÁČ.

PRVÉ DOMY A PRVÍ ROĽNÍCI

Prvé domy boli vlastne obytné jamy z udupanej hliny, uhladenej na povrchu, natreté jemnejšou hlinenou pastou. V BÍNI sa našla podlaha vydláždená guľatými oblázkami vloženými do blatového základu, vypáleného a natretého dvojnásobným náterom vápna. Aby súdržnosť hliny bola čo najväčšia, pridávali do nej plevy alebo rezanú slamu. Steny boli obhádzané blatom. Na dolnom Hrone nachádzame 2 druhy pravekých obydlií: časť stavby zapustenej do zeme s pozostatkami dlažby, základov a ohniska a stavby postavené na úrovni zeme s dočervena vypálenou mazanicou alebo tehlovinou, s otláčkami prútia a kolíkov. Dlážka bola vykladaná okrúhlymi kameňmi a na ňu narovnaný, do červena vypálený, vápnom obielený základ. Boli to unikátne stavby nielen na Slovensku, ale aj v európskom meradle. Obydlia v okolí Slovenskej brány sú zaujímavé najmä tým, že kamene tvoriace dlážku boli kladené veľmi pravidelne do mäkkého podkladu a boli zakryté tenkou vrstvou mazu. Celá vrstva bola potom vypálená do červena, takže podlaha sa spolu s kameňmi spiekla do súvislej, pevnej dosky. Steny prvých domov sa zhotovovali tak, že surové blato sa nanieslo na drevené pletivo vysušené slnkom, a potom sa vypálilo ohňom. Postup pri vypaľovaní stien a podlahy je rovnaký ako pri zhotovovaní keramiky. Nádoba sa v podstate vypaľovala ako vrchná časť pravekého obydliá. Zhotovenú, blatovú nádobu v mäkkom stave, aby sa nerozpadla, podopreli drevenou kostrou vloženou do vnútra nádoby. Vkládanie dreva do stien prvých domov má absolútne ten istý cieľ, ako miešanie slamy a pliev do malých nádob. V tehlovine, na ktorej sú otláčky prútov s jednou stranou vyhladenou, nachádzame predchodcu dnešnej dutej tehly.

Hojnosť lužných porastov na dolnom toku Hrona sa odráža aj v názvoch: LUH, LUŽNÝ, PODLUŽANY, PODLUŽIANKA. Na prípravu zeme a zasiatie obilnín museli naši predkovia vyklčovať les, nechať ho uschnúť a potom ho vypáliť. Na takto pripravenom pozemku sa ihneď sialo, pretože po zhorení vypálených stromov sa horná vrstva zmenila na kyprí popol a nepotrebovala špeciálne obrábanie. Tento spôsob sa nazýva „žiarové poľnohospodárstvo“. Takto pripravený pozemok sa mohol používať len niekoľko rokov. V prvom roku dávala pomerne slušnú úrodu, pretože oheň zničil všetkú burinu a popol zušľachtil pôdu. Naši predkovia najviac na žiarových pozemkoch pestovali proso a repu. Ale po uplynutí niekoľkých rokov prestali tieto pozemky dávať dobrú úrodu, popol vyplavila voda, zem stvrdla na kameň, pole zarástlo krovínami a burinou. Preto bolo treba pripraviť na novom mieste nový pozemok. Takýto spôsob vyžadoval od našich predkov veľké množstvo fyzickej práce, preto bol žiarový spôsob obrábania pôdy kolektívnou činnosťou, teda občinovou výrobou.

V hornatejších oblastiach počas zimy sa dobytok krmil „letninou“. V lete (preto sa volá letnina), keď boli stromy plné štiav a sviežosti, osekali konáre a nízke mladšie porasty a zviazali ich do etepov. V zime nimi krmili zvieratá. Pre našich predkov mal veľký význam les, zvlášť les listnatý. Poskytoval drevo na stavbu domov a hospodárskych budov, drevo na kúrenie, svietenie, materiál na zhotovovanie poľnohospodárskych nástrojov. Les v sparnom lete živil dobytok trávou a lúskami, v zime uschnutou letninou. Zber lesných plodín bol dôležitým doplnkom výživy. Boli to žalude, bukvice, hríby, liečivé rastliny. V dobách hladu si naši predkovia zachraňovali holý život polievkami a kašami z rôznych rastlín alebo z rozomletej brezovej kôry. Pre zvyšovanie úrodnosti pôdy mali najväčší význam jelšové lesy. Na koreňoch jelše vegetuje druh huby, ktorý viaže dusík a tak obohacuje pôdu. Ešte aj dnes sa tento spôsob používa vo Fínsku. Prvým siativom bol druh prosa - bér (setária). Je to vlastne najstaršia obilnina. Má veľmi krátku vegetačnú dobu. Stačilo, keď zem bola skyprená len na 3 cm.

Dobre znáša sucho a dá sa pestovať aj v málo úrodných oblastiach. Má najväčšie úrody zo všetkých obilnín. Proso – bér je výživné a jeho nenáročná úprava ho predurčuje na prípravu najstarších jedál: prosná kaša, polievky. Po prose sa sial jačmeň a po ňom ovos. Po troch rokoch zarastalo už pole plevelom, staré korene vyhánali nové porasty. Naši predkovia nechali pole zarásť a po 5 – 6 rokoch ho vypálili znova. Na starom mieste pásli dobytok, rezali vetvy pre zimné krmivo.

UMENIE, ŽIVOT, TUŽBY

Začiatkom V. tisícročia pr. K. sa aj v priestoroch Slovenskej brány objavujú prvé hlinené nádoby, ktoré svojim množstvom prevyšujú všetky výrobky z ostatných materiálov. Od tejto chvíle sa keramika stáva najdôležitejším zdrojom spoznávania života doby kamennej. Rozvoj výroby hrnčiarstva je úzko spojený s neolitickou roľníckou civilizáciou a s intenzívnym kontaktom s krajinami Blízkeho východu, ako aj s južnou a strednou Európou. Nositeľom výroby prvých hrnčiarskych výrobkov bol ľud s LINEÁRNOU KERAMIKOU.

Fragmenty tejto keramiky sa našli v okolí LEVÍC, KALNEJ, ŠÁROVCIACH, ČAKE, NOVOM TEKOVE, HRONSKÝCH KLAČANOCH, ČAJKOVE, TLMAČOCH, KOZÁROVCIACH. Sú to tenkostenné, často starostlivo vyhladené a vyleštené kónické misy, misy na dutých nôžkach, dvojkónické fľašovitú nádoby s rytými líniami, plytkými žliabkami a ornamentom v podobe špirály a meandra. Nálezy z BÍNE dokumentujú vyspelý cit vtedajších hrnčiarov. Menej zachovalá pec v ŠÁROVCIACH mala priemer asi 120 – 220 cm. Mala už predpecnú jamu, vstupný a dymový otvor. Práve preto mohli šároveckí hrnčiari vyrábať zásobnicové nádoby vysoké až 1 meter.

V širokej škále výtvarných prejavov neolitickeho ľudstva má najvýznamnejšie miesto samostatná a aplikovaná antropomorfná PLASTIKA. Sem možno zaradiť aj samostatnú plastiku z MALÝCH VOZOKÁN. Popri antropomorfnéj plastike je vzácné zastúpená aj zoomorfná plastika. Antropomorfnú plastiku charakterizujú reliéfné modely ľudských tvári na hrdlách nádob. Pôsobivé sú reliéfy tvári zo SIKENICE a TUPEJ. K železovskej skupine možno priradiť aj VENUŠU z MALÝCH VOZOKÁN, ktorá až donedávna bola v súkromnej zbierke. Táto Venuša patrí k významným pamiatkam neolitu. Je to stvárnená ľudská postava držiaca pred sebou nádobku (kultový predmet spätý s obradmi súvisiacimi s prosbou o bohatú úrodu). Jej výtvarnú predlohu je potrebné hľadať vo východnom Stredomorí a na Balkáne. Venuša je modelovaná veľmi rustikálne, s neprepracovanou hlavou, ktorá pripomína viac masku ako tvár. Hoci stvárnenie dolnej časti postavy (nohavicový úbor) nás dostáva do pochybností, či ide o muža alebo ženu, realizácia idej ženy, prastarého symbolu matriarchálnych kultov, nás oprávňuje k záveru, že je to plastika ženy.

KULTÚRY STARŠIEHO A STREDNÉHO NEOLITU V OKOLÍ SLOVENSKEJ BRÁNY A ICH LOKALITY

KULTÚRA S VOLÚTOVOU KERAMIKOU

Ľud kultúry s volútovou keramikou zaujal územie v širokom páse takmer cez celú Európu: rovinaté Zadunajsko v Maďarsku, priľahlé Rakúsko, južnú časť Moravy a juhozápadné Slovensko. Sídliť ľud s volútovou keramikou sa nachádzajú predovšetkým v nížinách juhozápadného Slovenska, na terasách riek a potokov. Úrodné oblasti juhozápadného Slovenska boli husto osídlené od Dunaja na sever pozdĺž Hrona, Žitavy a Váhu až po úpätia vrchov. Prvý nález staršej volútovej keramiky pochádza zo SIKENICE (Veľký Pesek). Je to malá, tenkostenná amforovitá nádoba s tromi zvisle prevítanými uškami, zdobená na hladkom sivom povrchu žliabkami. Ďalšie artefakty boli objavené v BÍNI, ZBROJNÍKOCH, ŠÁROVCIACH, HORNÝCH SEMEROVCIACH a v DUDINCIACH.

ŽELIEZOVSKÝ TYP

Posledný stupeň kultúry s volútovou keramikou nazvaný podľa lokality ŽELIEZOVCE. Na Slovensku máme 90 obcí, v katastri ktorých sa zistili sídliská železovského typu. Kultúra železovského typu sa koncentrovala na dolnom Pohroní, Poiplí, Ponitří a Požitaví. Najvýznamnejším nálezom železovského typu bolo objavenie takmer úplného základového žľabu chaty na sídlisku v DVOROCH NAD ŽITAVOU, ako aj časť základového žľabu v ŠÁROVCIACH.

S určitosťou môžeme k železovskému typu pripísať aj hrob dieťaťa v LEVICIACH. S výzdobou keramiky bezprostredne súvisí aj aplikovaná zoomorfná a antropomorfná plastika. Ide o reliéfne modely ľudských tvárí aplikované na hrdlá nádob. Fragmenty takýchto nádob sa našli v SÍKENICI a v TUPEJ.

Železovským typom sa končí významná etapa mladšej doby kamennej – stredný neolit.

LENGYELSKÁ KULTÚRA

Lengyelská kultúra zaberala územie od rieky Sávy až po Dunaj v Maďarsku, centrom jej výskytu je okrem juhozápadného Slovenska aj veľká časť južnej Moravy, východné Rakúsko a celé Zadunajsko.

LUŽIANSKA SKUPINA

Má popredné postavenie v rámci celej lengyelskej kultúry. Je pomenovaná podľa lokality LUŽIANKY neďaleko Nítry. Na juhozápadnom Slovensku sa jej artefakty vyskytujú na Ponitří, Považí a Pohroní. Jedno z jej významných nálezísk sú hrobové a sídliskové komplexy z BÍNE. Po prvýkrát máme na Slovensku doložené spaľovanie mŕtvych. Okrem žiarového poznáme aj kostrové pochovávanie v skrčenej polohe.

LUDANICKÁ SKUPINA

Názov je odvodený podľa lokality LUDANICE, okres Topolčany. Tri hroby ludanickej kultúry boli objavené v DUDINCIACH, kde sa v hrobe našlo 9 nádob uložených pri hlave, nohách, prípadne pred telom. Mliečniky s vyšším hrdlom, blížiac sa tvarom s Potisia, sa našli na pohrebisku v DUDINCIACH, rovnako ako aj misa na vysokej kónickej nôžke so štyrmi kruhovitými otvormi. Medzi zvláštne tvary sa radia zoomorfné a antropomorfné nádoby so štyrmi lalokovitými nôžkami z POHRONSKÉHO RUSKOVA.

KULTÚRA S KANELOVANOU KERAMIKOU

Jedna z najmohutnejších kultúr mladšej doby kamennej, nielen rozsahom a bohatstvom nálezov, ale i hustotou obyvateľstva. Bola rozšírená na celom území terajšieho Slovenska. Z celého územia jej rozšírenia poznáme takmer vyše 1 200 nálezísk, z toho na Slovensku asi 400. Z tohto obdobia boli objavené chaty obdĺžnikového pôdorysu v ŠÁROVCIACH. Chaty boli zahĺbené do zeme, vnútri schodovito upravené, s dvomi kolovými jamami v strede užších strán. Konštrukcia predpokladá sedlovú strechu. Na tejto lokalite boli odkryté aj malé pohrebiská s viacerými pochovanými jedincami. Mŕtvi boli pochovaní v extrémne skrčenej polohe a orientovaní hlavou na JV. V jednom z hrobov sa našla psia kostra, ale aj samostatné hroby zvierat, ako bol hrob teľaťa bez hlavy. Rituálne zabitie a pochovávanie zvierat, najmä ak ide o spoločný hrob s človekom, má charakter obety, prípadne milodaru.

SKUPINA KOSIHÝ-ČAKA

Zemepisný kataster skupiny Kosihý-Čaka je vymedzený na západe Váhom, na severe predhorím Tribeča, Pohronského Inovca a Štiavnického pohoria, na východe Krupinskou vrchovinou a na juhu jej osídlenie prekračuje Dunaj. Najväčšia koncentrácia osídlenia bola na Ponitří a Pohroní. Významnými sídliskami tejto skupiny boli lokality ČAKA a MALÉ KOSIHÝ. Popol a ľudské kosti boli po pohrebnom ríte vkladané do nádob. Preto v hroboch nachádzame urny. Častým milodarom bola miska s nôžkou s bohatou dekoratívnou výzdobou na vnútornej strane misky. S najvýznamnejším tvarom nádob patria baňaté amfory a amfory s dvomi protiahlými

uchami.